

Столяр З. В.

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ТИП МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті проаналізовано особливості комунікації як основного методу й засобу соціалізації особистості, зроблено спробу диференціації понять «спілкування» й «комунікація», визначено роль цього процесу в ході підготовки майбутнього словесника до професійної діяльності.

Ключові слова: комунікація, спілкування, комунікативний акт, професійна діяльність.

В статтє проанализированы особенности коммуникации как основного метода и средства социализации личности, сделана попытка дифференциации понятий «общение» и «коммуникация», определена роль этого процесса в ходе подготовки будущего словесника к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: коммуникация, общение, коммуникативный акт, профессиональная деятельность.

The paper analyzes the characteristics of communication as the primary method and means of socialization, attempts to differentiate the concepts of «interaction» and «communication», defined the role of this process in preparation for future teacher of language and literature for professional work.

Key words: communication, interaction, communicative act, professional work.

Мова є найважливішим чинником соціалізації особистості (процесу адаптації людини до особливостей соціального середовища, що полягає в набутті здатності до співробітництва з іншими членами суспільства); за її допомогою люди не лише обмінюються інформацією, передають багатолітній досвід, а й через спілкування налагоджують будь-які стосунки. У спілкуванні формуються й реалізуються пізнавальні можливості особистості, її самоусвідомлення й самооцінка, а також ставлення до інших членів суспільства.

Основні концептуальні засади комунікативної лінгвістики та самого спілкування як об'єкта її вивчення обґрунтовано в працях П. Я. Гальперіна, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Ф. С. Бацевича, психолінгвістичний аспект розвитку мовлення активно досліджували Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, І. О. Зимня, Г. С. Костюк, І. О. Синиця та ін. Питання формування та розвитку мовленнєво-комунікативних умінь порушено в наукових розвідках І. Бодуена де Куртене, В. В. Виноградова, В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюра, Л. В. Щерби, Л. А. Булаховського, І. Р. Вихованця та ін.

Мета дослідження полягає у спробі аналізу специфіки комунікації, її одиниць і визначенні місця в системі формування особистості педагога-словесника.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати співвідношення понять «комунікація» й «спілкування»;
- 2) охарактеризувати основні мовні одиниці комунікації;
- 3) обґрунтувати необхідність формування навичок ефективної мовленнєвої взаємодії у студентів-філологів.

Досить часто поняття «комунікація» і «спілкування» вважають ідентичними, хоча процеси, позначувані ними, різняться. Як стверджує Ф. С. Бацевич, «спілкування людей – складний процес взаємодії особистостей у конкретному часовому й просторовому вимірі», це «сукупність зв'язків і взаємодії людей, суспільств, суб'єктів, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміньми, навичками та результатами діяльності» [2, с. 31–32]. Саме особливостями взаємодії учасників цього процесу, метою й специфікою його перебігу спілкування відмінне від комунікації, яка є лише складником означеного явища. Тоді коли комунікацією є обмін інформацією в різноманітних ситуаціях спілкування. Бачимо, що комунікації властивий аспект інформування, що реалізується в процесі пізнавально-трудова діяльності людей. Ґрунтовно це відображено в структурі комунікації, яку пропонує Н. П. Волкова. Її елементами є: 1) відправник інформації (адресант); 2) інформація; 3) кодування інформації в символи-коди, зрозумілі одержувачу (лексику (терміносистему), стиль мови, темп), використання відповідних ситуації мовлення паралінгвістичних засобів тощо; 4) канал зв'язку; 5) декодування інформації (розшифрування повідомлюваного засобами, зрозумілими адресату); 5) одержувач (адресат) [4, с. 18].

За комунікативно-діяльнісного підходу до навчання комунікацію визначають не однотипним процесом кодування інформації, її передавання й декодування, а співдіяльністю учасників цього процесу з метою формування спільного (об'єктивного) погляду на певні предмети, події, явища тощо.

Слушною вважаємо думку Ф. С. Бацевича про те, що синонімічними ці поняття можемо вважати тільки тоді, коли маємо намір наголосити на факті соціальної взаємодії між суб'єктами процесу обміну повідомленнями, поданими шляхом перетворення їх у мовні і немовні знаки [2, с. 33].

Так, Г. Т. Шелехова, аналізуючи психологічні й лінгвістичні особливості процесу обміну інформацією, акцентує увагу на важливості формування культури сприймання усного й писемного мовлення. Уміння уважно слухати співрозмовника, у потрібний момент призупинити своє мовлення, дати можливість висловитися співрозмовнику нарівні з уміннями формулювати й продукувати власне висловлювання є невід'ємним складником комунікативної компетентності особистості. Як зауважує науковець, «слухання – це активна діяльність, їй передують бажання почути, інтерес до співрозмовника тощо, а це залежить від рівня моральності, культури людини» [14, с. 232].

Культура слухання, культура говоріння, культура читання й культура письма, що в сукупності становлять культуру спілкування, і визначають продуктивність міжособистісної взаємодії шляхом комунікації. Варто зауважити, що основами вербального спілкування є психічні процеси породження й сприймання мовлення; несформованість будь-якого з цих компонентів призведе до порушення чіткої структури комунікативного процесу.

В основі формування комунікативних умінь і навичок лежить класифікація мовлення на внутрішнє й зовнішнє; ці типи різняться специфікою й метою виникнення. Внутрішньому мовленню притаманні спрямованість «на себе» й відсутність звукової реалізації. Його функція полягає в плануванні й обдумуванні комунікативних одиниць; це підготовчий етап до продукування зовнішнього мовлення. Цей тип мовлення є складнішим від попередньо аналізованого, а тому вимагає більших затрат часу й зусиль. Це призводить до того, що процес мислення протікає швидше, ніж говоріння (мовлення), що потрібно враховувати у ході підготовки занять. Процеси внутрішнього й зовнішнього мовлення перебувають у діалектичній єдності з процесом сприймання, оскільки людина повинна вміти не лише вербалізувати думки, а й опрацювати результати зовнішнього мовлення партнера комунікативного акту – сприймати інформацію й формувати власне ставлення до неї (схвальне чи критичне).

Ідучи за Л. І. Мамчур, основними мовними одиницями комунікації вважаємо дискурс, мовленнєвий жанр, комунікативний акт, а також текст (Ф. С. Бацевич). У другій половині ХХ століття виник новий розділ мовознавства – «Лінгвістика тексту», що сприяв функціонально-комунікативному вивченню мовної системи, тобто ретельному аналізу її одиниць у реальних умовах спілкування та результатах мовленнєвої взаємодії комунікантів. У сучасному енциклопедичному словнику «Українська мова» текст визначено як «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближній перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дискантному плані – спільною тематичною і сюжетною здатністю» [13, с. 679].

Діяльність спілкування, як стверджує А. П. Загнітко, актуалізується в текстовій діяльності (діяльності породження й інтерпретації текстів); на його думку, текст є цілісною комунікативною одиницею, певною системою комунікативних елементів, «функціонально (для відповідної конкретної мети) об'єднаних в єдину замкнуту ієрархічну семантико-смислову структуру спільною концепцією або задумом (комунікативною інтенцією)» [6, с. 30–31].

Л. М. Лосева під час визначення тексту надає значної ваги суб'єктивному фактору мовця, а тому, на її думку, текст – це «повідомлення у письмовій формі, що характеризується смисловою завершеністю і певним ставленням автора до повідомлення»; натомість М. Р. Львов трактує його як витвір усного і писемного мовлення, результат мовленнєвої діяльності. Н. Валгіна текст визначає як динамічну одиницю найвищого мовного рівня, якій властива зв'язність із погляду комунікації, структури й інформативності. Л. І. Мамчур же зазначає, що це не тільки продукт мовлення, а й «універсальна мовна одиниця, елемент комунікативного акту в позиції між трансмісором і реципієнтом, між мовцями, між комунікантом і комунікатом» [10, с. 224]. На думку О. О. Селіванової, текст є цілісною семіотичною формою лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрованою, що служить прагматичним посередником комунікації, й діалогічно вбудованою до семіотичного універсуму культури [120, с. 348]; продуктом первинної комунікативної діяльності автора й об'єктом вторинної діяльності адресата визначає текст В. Луценко [9, с. 45]. Як зазначає О. О. Селіванова, тексти типологізовано на усні й письмові, а Й. Вахек також виокремлює друковані; деякі мовознавці скептично ставляться до усних текстів через їх неупорядкованість, спонтанність і не визначають як окремий вид [12, с. 342].

На думку А. П. Загнітка, прагматичні властивості тексту роблять його дискурсом, тобто не послідовним поєднанням речень у відповідну структуру, а сукупністю закритих мовленнєвих актів [6, с. 15]. Л. І. Мамчур дискурсом називає складне комунікативне явище, що стосується спілкування як мовленнєвого процесу; крім того, це певне висловлювання, що передбачає участь у процесі комунікації мовця й слухача, ролі яких взаємно змінюються, а також намір адресанта певним чином вплинути на адресата [11, с. 14]. Як зазначає В. Ф. Дороз, дискурсом є одиниця «у вигляді якої мовний код функціонує у вербальній комунікації, а кінцевою реалізацією його і структурою, у яку втілюється, є текст або «зупинений дискурс» [5, с. 38]. Чітко розмежував ці поняття Ф. С. Бацевич, який вважає, що дискурс – це «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стра-

тегіями і тактиками учасників» [2, с. 154]; це текст, занурений у ситуацію; одиниця комунікативного аналізу; текст він визначає як залишок дискурсу, з якого вилучено усі «живі» обставини комунікації; як одиницю лінгвістичного аналізу [2, с. 39]. Структуру дискурсу складають мовленнєві акти, що втілюються в реченнях різних типів. Комунікативний акт, як стверджує дослідник, – це процес, що відбувається в певному місці, на пересіченні осей простору й часу, це своєрідний колообіг. Його результатом є дискурс чи текст [2, с. 109].

Р. О. Якобсон, пропонуючи структуру мовленнєвого (комунікативного) акту, виокремлює 6 елементів: 1) мовець, 2) слухач, 3) код (мова), 4) повідомлення, 5) контекст і 6) контакт [15, с. 353], хоча останній І. О. Зимня вважає не структурним елементом, а наслідком мовленнєвої взаємодії комунікантів [7, с. 393]. В. О. Артемов, формуючи власне бачення поетапності породження комунікативного акту, пропонує виокремлювати 7 блоків передачі інформації, серед яких мовець (джерело інформації), повідомлення, яке він надсилає, слухач (одержувач повідомлюваного), канал зв'язку, гучномовець, повідомлення, яке одержує слухач, і вчинок. Як бачимо, науковець акцентує увагу на особливостях процесів породження й сприйняття мовлення і різниці між ними, а тому диференціює повідомлення на те, що кодує адресант, і те, що декодує адресат. У поняття вчинку В. О. Артемов вкладає значення мовлення як складного суспільного вчинку, що здійснюється через мову в певних умовах із певною метою [1]. Л. Блумфільд у процесі комунікативної взаємодії виокремлює 3 етапи (практичні події, що передують мовленню; мовлення; практичні події, що відбулися після завершення мовлення), а тому комунікативним актом називає взаємозв'язок практичних подій, що є стимулами й реакціями, а не взаємодію різних видів людської діяльності [3, с. 72].

Г. Т. Шелехова наголошує на залежності ефективності процесу взаємодії учасників комунікативного акту від взаємовпливу й взаєморозуміння між ними, тому навчальний процес потрібно організовувати таким чином, щоб виховувати мовну особистість, яка не лише продукує висловлювання, а й досягає порозуміння зі співрозмовником. Варто зауважити, що таке порозуміння передбачає усвідомлене й критичне ставлення до почутого (прочитаного), а також формування власної вираженої позиції щодо повідомлюваного [14, с. 233].

Результативним, на думку О. О. Леонтьєва, акт спілкування може бути за умов наявності у комуніканта певної системи умінь, до яких науковець відніс: а) умінь швидко орієнтуватися у змінних умовах цього процесу; б) правильно планувати своє мовлення й добирати відповідний зміст висловлювання; в) використовувати адекватні меті й ситуації мовлення засоби мови; г) забезпечувати зворотній зв'язок [8]. Несформованість будь-якого з названих умінь науковець вважав запорукою неуспіху мовленнєвої діяльності адресата й адресанта.

Як стверджує Ф. С. Бацевич, у комунікативній лінгвістиці постала потреба виокремлення базової одиниці комунікації, якою варто вважати мовленнєвий жанр. Причиною цього є те, що саме мовленнєвий жанр (МЖ) об'єднує різноманітні мовленнєві акти. Йому притаманні комунікативна ситуація, експресія й експресивна інтонація, обсяг мовленнєвого акту. Основоположними у вченні про МЖ є ідеї М. Бахтіна, який стверджує, що «людське мовлення в типових ситуаціях втілюється в певні готові форми мовленнєвих жанрів, які «дані нам, як рідна мова»» [2, с. 176]. Мовленнєвий жанр – це спосіб організації спілкування, зумовлений тематикою й функціональним спрямуванням мовлення; це спосіб вербального втілення думок учасників комунікативного акту відповідно до основних канонів жанру, за яким вони взаємодіють.

Умінь продукувати одиниці комунікації й бути активним їх творцем і учасником визначає рівень сформованості комунікативної компетентності (КК), що становить комунікативний потенціал особистості; як стверджує Л. І. Мамчур, КК – це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і обставинах із різними комунікантами, а також знання вербальних і невербальних засобів взаємодії, умінь та навичок ефективного застосування їх у конкретній ситуації спілкування [11, с. 12]. Вважаємо, що комунікативна компетентність – це знання законів комунікації (вербальної й невербальної) та умінь їх дотримуватися залежно від обставин і умов спілкування. Сформувати такі якості особистості майбутнього педагога-словесника покликана сучасна лінгвістична освіта у ВНЗ.

Література:

1. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам / Артемов В. А. – М., 1969. – 279 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : посібник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Блумфільд Л. Язык / Блумфільд Л. – М., 1968. – 608 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : Навч. посіб. / Волкова Н. П. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 256 с.
5. Дороз В. Мовленнєвий акт і текст як комунікативне вираження крос-культурного дискурсу на уроці української мови [Електронний ресурс] / Вікторія Дороз // Українська мова і література в школі. – № 8. – 2010. – С. 37–45. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Umlsh/2010_8/Doroz.pdf.

6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : Монографія. Вид 2, виправл. і доп./ Загнітко А. П. – Донецьк : Дон НУ, 2007. – 294 с.
7. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / Зимняя И. А. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
8. Криськів М. Й. Культура мовлення як умова успішного спілкування [Електронний ресурс] / Криськів М. Й. // Педагогічний дискурс, випуск 9, 2011. – С. 186–191. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2011_9/kryskiv.pdf.
9. Луценко В. Основні поняття і категорії комунікативної стилісти тексту / В. Луценко // Дивослово. – 2007. – № 4. – С. 45–48.
10. Мамчур Л. Текст як засіб формування комунікативної компетентності учнів / Лідія Мамчур // Теоретична і дидактична філологія. – Випуск 8. – 2010. – С. 222–231.
11. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Мамчур Л. І. – Херсон, 2012. – 44 с.
12. Селіванова О. Текст : проблема дефініції / Олена Селіванова // Теоретична і дидактична філологія. – Випуск 8. – 2010. – С. 340–349.
13. Українська мова : Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Шелехова Г. Т. Культура сприймання мовлення учнями основної школи на уроках української мови / Шелехова Г. Т. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 31. – С. 232–236.
15. Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии / Якобсон Р. // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 462–482.